

Київські адреси композитора і історика Миколи Аркаса

Досліджується музично–історичні контакти аматора Півдня України з передовими класиками Києва та аналізуються головні підходи до вивчення зазначеної проблеми.

Ключові слова: київське музичне оточення; київське історичне оточення, наукова співпраця

Продовжуючи дослідження життя і творчості талановитого грека з душею українця Миколи Миколайовича Аркаса, відкрив для себе новину: київське оточення та перебування у місті просвітянина, самобутнього композитора, громадського діяча і поета майже не досліджено. А в Києві Микола Аркас таки був, ходив у гості до відомих театральних діячів і письменників...

У Києві можна назвати чимало будинків, куди Микола Аркас надсилав листи й твори, готель, де ночував, приїжджаючи до міста над Дніпром. Насамперед, це адреси Бориса Грінченка (їх кілька: тепер – на Гоголівській, Чкалова), Івана Нечуя–Левицького (Володимирська, 7 та Пушкінська, 19), Євгена Чикаленка (на колишній Маріїнсько–Благовіщенській, тепер – Саксаганського). Заходив Аркас і до редакцій – «Громадської думки», «Ради», «Села», «Засіву», «Світла». Відвідував Лавру, ходив Хрещатиком, ночував у готелях...

Слід сказати, що ще в 1899 році трупа М. Кропивницького дала шість вистав опери «Катерина» в київському театрі Бергоньє (у ньому, на вулиці Б. Хмельницького (меморіальна дошка – скульптор Іван Гончар), протязом російської драми імені Лесі Українки).

Проясень. *Будинок театру Бергоньє (на вулиці Фундуклівській, тепер вулиця Богдана Хмельницького, 5/15): кам'яну будову, що складалася з цирку «Альказар», театру та готелю «Ліон», побудував у 1875–1878 роках на замовлення французького ділка Огюста Бергоньє архітектор Володимир Ніколаєв. У 1882 році тут гастролювала українська трупа Марка Кропивницького (меморіальна дошка – скульптор Іван Гончар), протягом 1891–1897 років приміщення постійно орендувала перша в Києві постійна драматична трупа театру «Соловцов», за псевдонімом його засновника (справжнє прізвище – Микола Миколайович Федоров. – В.Ж.). У 1896 році в будинку відбувся перший у Києві кіносеанс.*

Журнал «Киевская старина» вмістив на аркасову «Катерину» таку рецензію: «Опера розроблена композитором самостійно і не являє, подібно до багатьох попередніх малоросійських опер, самого лише попури з народних пісень. Найбільше нам сподобався другий акт (коли Катерина іде з батьківського двору), який справляє дуже сильне враження; тут особливо

вдало написано партія матері–старухи, в якій борються любов до дочки, що завинила, з боязкістю перед суворим і нещадним чоловіком» [1, с. 63].

Чотири рази був повний аншлаги на оперу «Катерина» у новозведеному театрі «Соловцов». Саме тут Аркасова опера полонила киян і вони прихильно сприйняли її.

Проясень. *Будівлю театру «Соловцов» (тепер площа Івана Франка, 3, нині тут розташований український Національний театр імені Івана Франка): будівлю у стилі «неогрек» спорудив архітектор Георгій Шляйфер за участі Едуарда Брадтмана в 1896–1898 роках для знаменитої російської театральної трупи Миколи Соловйова. Театральна зала була розрахована на 1200 місць (тепер 1105).*

Отже, в Києві на Миколу Аркаса чекало чимало нагальних справ: окрім зустрічей з відомими українськими діячами, він мав переговорити з Борисом Грінченком щодо спільної діяльності двох «Просвіт» – київської та миколаївської; узгодити з редакцією «Ради», щоб при передплаті видання реалізувати як додаток його ілюстровану «Історію України–Русі».

Микола Аркас, безперечно, планував зустрітися в Києві насамперед з Миколою Віталійовичем Лисенком, якого називали українським Бояном, соловейком нового часу, великим сином України, співцем її радощів і смутку. Микола Віталійович створив власну українську музичну школу. Подібно до Івана Котляревського і Тараса Шевченка в літературі М. Лисенко переінтонував величезний масив фольклору, використавши найкращі традиції світової класики, сформував основні жанри народної музики, підняв її на якісно новий художній та професійний рівень. У музичній спадщині Лисенка понад 500 обробок українських народних пісень. «Дуже жалкую, – пише Микола Аркас композиторові Миколі Лисенку, нагадуючи про урочистості 30 та 31 серпня 1903 року на святі відкриття пам'ятника Іванові Котляревському, – що у полтавських клопотах і святкуванні, котре зробило таке велике враження, такий навіки незабутній вплив, я не міг ближче познайомитися і побалакати з вами» [2].

Родина Лисенків мешкала на вулиці Саксаганського, 95–6 (тепер там музейний відділ видатного композитора). Загибаний кучок неподалік університету в ті часи облюбувала київська творча інтелігенція. Поруч оселилися Косачі, Старицькі, Кониські... Як згадував Євген Чикаленко, цю вулицю називали українською. Своєї квартири у Миколи Віталійовича не було, бо, як тоді гірко жартували, заробляв вчителюванням, аби мати змогу писати твори та публікувати їх. А ще ж мусив утримувати родину, де п'ятеро дітей.

Що ж об'єднувало двох народних самородків – професійного і самобутнього композиторів? Насамперед, любов до фольклору, пісень та українських традицій. Микола Віталійович збирав і записував народні пісні. Їх налічується понад півтори тисячі. Видав сім випусків «Збірника народних пісень» для голосу і фортепіано, 12 хороших збірників, 5 циклів обрядових творів. У 1873 році влаштував виступи сліпого кобзаря Остапа Вересая, написав реферат про його творчість. Його стараннями відкрито недільну школу для сільських хлопців. Підготував «Словник української мови». Разом з Олександром Кошицем організував музичне філармонічне товариство «Боян».

Звичайно, їх об'єднувала творчість Тараса Шевченка. Микола Віталійович написав багато камерно–вокальних та фортепіанних творів, лише на тексти Шевченка майже 90 композицій. А Микола Аркас подарував українському народові «Катерину» на слова Кобзаря. «З

Вашою «Катерино» за кілька років до її постанови познайомився з клавіра, який до мене приніс був М. А. Кропивницький, – писав Аркасові Микола Лисенко. – *І тоді ще я зацікавився Вами, що пожежі земляків – на превелике диво – узявся писати на український текст»* [2].

Микола Лисенко постійно запрошував Аркаса до Києва: *«Хотілося б побачитися з Вами, – пише композитор до Миколаєва 9 березня 1904 року, – дізнатися, яких поетів твори Ви заводите на музику. Думається, що колись таки Ви покинете свого Миколаєва хоч на малий час, хоч би в тій цілі, щоб пізнати людей, їх громадське життя, поводження, роботи та інше. Гадаю, що Ви се повинні зробити і зробите, а ми побачимо Вас за гостя»* [2, арк. 1].

Як свідчить Остап Миколайович, син М. В. Лисенка, як записано упередмові до другого видання Леоніда Кауфмана про М. М. Аркаса, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, *«...зустріч між М. В. Лисенком та М. М. Аркасом все – таки відбулася. На жаль, це було вже наприкінці життя автора опери «Катерина»* [3].

Можна припустити, що ця довгоочікувана зустріч двох композиторів у Києві відбулася влітку 1908 року в прибутковому будинку літературно-мистецької спілки «Український клуб» (вулиця Володимирська, 42), яку й очолював Микола Лисенко. Особняк у середині XIX сторіччя звів невідомий зодчий, а наприкінці сторіччя перепланував київський архітектор Володимир Ніколаєв (1847–1911). До відкриття «Українського клубу» Микола Віталійович написав фортепіанну присвяту «На вхідчани». Композитор також очолював раду цього культурного центру, в якому працювали чотири секції: літературно-драматична, музично-хорова, лекційна та бібліотечна. Тут відбувалися літературно-музичні вечори, ставили спектаклі. На невеликій сцені виступала трупа Миколи Садовського з Марією Заньковецькою, з якою Микола Аркас був знайомий і листувався. На Володимирській, 42 лунали народні пісні, оригінальні музичні кантати, хоріві поеми, створені Миколаєм Лисенком. Діти ставили його оперу «Коза-дереза». І безперечно, звучали твори з циклу «Музика до «Кобзаря». Цікаво, що на цю творчу роботу Миколу Віталійовича надихнув «Заповіт» Т. Шевченка.

У жовтні 1912 року царська влада заборонила діяльність клубу: імперському урядові не подобалося «зухвальство» малоросів, котрі, крім високої культури, демонстрували й національну гідність. На щастя, клопотаннями громадськості міста клуб вдалося відновити під іншою назвою. У грудні того самого року було започатковано «Родину» – таке вузьке й «сімейне» найменування задовольняло владу. У тому ж таки будинку на Володимирській, востаннє виступала Леся Українка навесні 1913–го. Саме тоді кияни влаштували в клубі вечір на честь поетеси й почули з авторських вуст знамениті «Досвітні вогні». З початком Першої світової війни приміщення пристосували під шпиталь. Але ідеї клубу не вмерли. На Андріївському узвозі, 20 (через десять років після відкриття Лисенком культурного центру), з'явився інший: клуб-гурт наукового, літературного та мистецького спрямування. Павло Зайцев зібрав для спільних справ істориків і мистецтвознавців Вадима Модзолевського, Костя Шероцького, поета Миколу Зерова, художників Георгія Нарбута, Василя Кричевського, поета й живописця Юхима Михайліва. У 1918 році П. Зайцев очолював журнал «Наше минуле». Для нього Георгій Нарбут виконав обкладинку, стилізовану під українське бароко з козаком у центрі композиції. Тоді ж

Павло Зайцев і Вадим Модзолевський створили «Лупу Грабуздова» (від слів «граблі» і «гарбуз»). У ньому Максим Рильський вбачав аналогію з Козьмою Прутковим. Цей колоритний сатиричний персонаж хуторянина Лупи Юдича Грабуздова встиг «пожити» на папері зі своїми застарілими сентенціями та «Теорією і практикою бенкетування товариського». На жаль, так сталося, що у 1920 році редактор згаданого часопису змушений був виїхати з Києва. У спадок лишився виконаний Нарбутом силует Лупи. Ще Зайцев прославився як видавець творів Кобзаря. У 1934–1939 роках вийшло друком шістнадцять томів Тараса Шевченка, а в 1955–му – і головну наукову працю «Життя Тараса Шевченка».

Є ще чимало цікавих епізодів з історії українських клубів. До слова, будівлі, в котрій започатковано найперший з них, пощастило. Двоповерховий особняк у середині XIX століття звів невідомий автор, а наприкінці сторіччя перепланував київський архітектор Володимир Ніколаєв. Тут деякий час жив славетний художник Віктор Васнецов. З тридцятих років XX століття – це вже чотириповерхова споруда, в якій згодом розмістилося видавництво «Дніпро».

...Коли М. Лисенко і М. Аркас сиділи в Золотоворотському сквері навпроти фонтану, спорудженого наприкінці XIX сторіччя архітектором О. Шіле, розмовляли, певно, про велич Кобзаря, театр, проблеми мистецтва, до них підійшов Іван Нечуй-Левицький, також член «Українського клубу».

Про яsenzь. *Класик української літератури XIX століття Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838–1918; до речі, Нечуй – це творчий псевдонім письменника; справжнє його прізвище Левицький). В історію нашої культури цей видатний письменник назавжди увійшов як автор блискучих романів і повістей, у яких широко й повнокровно відтворено мало не всі виміри тогочасного українського суспільного буття, з винятковою яскравістю показано життя селянства («Микола Джеря»), «Кайдашева сім'я», «Бурлачка», «Баба Параска і баба Палажка»), духівництва («Афонський провідсвіт»), «Старосвітські батюшки та матушки»)... Видане в 60–ті роки XX сторіччя зібрання творів письменника (далеко не повне!) нараховувало 10 томів. Але справа не лише в кількісних параметрах. У творчості Нечуя-Левицького українська нація, як у чудовому мистецькому дзеркалі, побачила сама себе (згадаймо відомі слова Івана Франка, який називав Івана Семеновича «колосальним, всеобіймаючим оком України», «великим артистом зору») З Києвом у нього пов'язано все життя: помер Іван Семенович у Дегтярівській богодільні (на вул. Дегтярівській, 19); похований на Байковому некрополі (ділянка 2) Сім'ї не мав.*

Микола Аркас, завітавши до Києва, висловив вдячність Іванові Семеновичу Левицькому за те, що допомагав та радив, коли він збирав матеріали для «Історії України-Русі». Аркас знав, що, ступивши на тернистий шлях українського літератора, Нечуй-Левицький чимало сил віддає створенню популярних брошур для народу, котрі розповіли б «простому», «неосвіченому» читачеві про найяскравіші сторінки національної історії («Татари і литва на Україні», «Перші київські князі», «Український гетьман Богдан Хмельницький і козащина», «Українські гетьмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький»). У бібліотеці Левицького були твори знаних істориків Дмитра Бантиш-Каменського, Миколи Маркевича, а також козацькі літописи Величка, Самовидця та Граб'янки, книги про українські народні думи та історичні пісні. Коли Микола Аркас заходив до

Нечуя–Левицького, він дозволяв йому користуватися своєю унікальною бібліотечною літературою.

Звичайно, М. Аркас мав твори Івана Нечуя–Левицького у своїй миколаївській бібліотеці з автографом автора: повість «На Кожум'яках», що вийшла з–під пера Івана Нечуя–Левицького, лягла в основу п'єси Михайла Старицького «За двома зайцями», яка не раз виставлялася миколаївськими театрами. Сценічне життя «Зайців» почалося 4 листопада 1883 року в Києві. Щоправда, на тодішніх афішах писали іншу назву, яка відповідала поширеній традиції використання народних прислів'їв: «Панська губа, та зубів нема». І лише в дужках додавали: «За двома зайцями». Авторів, які «скомпонували» п'єсу, теж було двоє: Михайло Старицький та Іван Нечуй–Левицький. Утаємничені київські театри знали, що твір, за яким поставлено спектакль, був переробкою давньої, написаної ще 1875 року «міщанської комедії» І. Нечуя–Левицького «На Кожум'яках». П'єси Івана Семеновича свого часу не пощастило: за нею закріпилася репутація твору, мало придатного для сцени. «Пририхтовуючи» п'єсу до сцени, Старицький знайшов цікавий хід: Голохвастий і Проня заговорили дивовижною мовою, яку можна вважати ще одним «персонажем» комедії «За двома зайцями». Власне, це якийсь мовний коктейль, суміш квазісалон–ної лексики, канцеляриту, суржику й просторіччя. Російські слова тут заплутуються в українських; французькі, потрапивши в недоречний контекст, обертаються ляпсусами («ми при боці заведемо таке монпансьє, що тільки пальці облизуй»); «високий» стиль поглинається побутовізмами й стає схожим на автопародіювання («улюбльон, аж окроп кипить»). А ще ж є слова–каліки, всі оті «натуральні хвамлії», «чімпанцьке», «пенціон», «апальчини».

Свою повагу до великого майстра слова Нечуя–Левицького, твори якого популярні в південному краї, та вдячність за розуміння його перших літературних спроб Микола Аркас висловив у телеграмі на шестидесятишестилітні роковини Івана Семеновича: *«Київ. Хрещатик, 15 Літературно–артистичне общество. Іванові Нечую–Левицькому. 25.XI.1904 року. Дозвольте й мені високоповажний ювіляре у цей радісний за для кожного щирого українця день вітаючи Вас із Вашим святом бажати Вам на довгі годи здоровля і сили щоб ваша праця на рідній ниві росла і міцніла на поспіх і славу української літератури що з давен питається чудовими творами Вашими и на роки сподівається забагатіти славетним і любим пером високоталановитого робітника свого і щирого сина України»* [3].

Як випадала вільна година, Микола Аркас заходив на київській вулиці Володимирській, 28 у чотириповерховий, оформлений у формі ренесанс будинок: тут містилося бюро Українського наукового товариства (УНТ) у Києві, започаткованого наприкінці 1906 року з ініціативи і під головуванням Михайла Сергійовича Грушевського. З липня 1908 року у приміщенні розташувалася редакція найвизначнішого на той час українського журналу «Літературно–науковий вісник».

Лисенко, Аркас і Нечуй–Левицький традиційно простували Думською площею (тепер Майдан Незалежності) до Київського Літературно–артистичного товариства, що знаходився у будинку Попова: Хрещатик, 15 – риг вулиці Інститутської *[не зберігся. – В. Ж.]*.

Проясень. *Завдяки доброзичливому ставленню передової громадськості Літературно–артистичне товариство стало притулком для гнаного самодержавством українського слова, мабуть, єдиним місцем у Києві, де вільно звучали українська мова, українська пісня, українська музика.*

Членами товариства була Леся Українка; актори Микола Садовський, Панас Саксаганський, Марія Заньковецька; художники М. Пимоненко, М. Мурашко; письменник і літературознавець Б. Грінченко; відомий історик, згодом академік ВУАН О. Левицький; громадський і політичний діяч, демократ, в'язень царської каторги, друг І. Франка, М. Павлика, М. Драгоманова – Микола Васильович Ковалевський та багато інших.

Окрім того, до складу Правління товариства в різний час обиралися: М. П. Старицький, М. В. Лисенко, автор поетичних, дитячих етнографічних праць, перекладів, мемуарів, діячка ліберально–демократичного напрямку, у майбутньому член–кореспондент ВУАН Олена Пчілка (мати Лесі Українки), відомий громадський діяч, який підтримував тісні зв'язки з Франком, Короленком, Лисенком, автор історичних і етнографічних статей – Т. Р. Рильський (батько М. Т. Рильського), який відмовився від дворянських привілеїв та створив у власному будинку школу; композитор і педагог М. Тутковський; літературознавець, видавець, перекладач, зять М. Старицького І. Стешенко, обраний секретарем Правління, В. Науменко та інші.

У комісії товариства було обрано діячів української культури: до літературної – М. Старицького й І. Стешенка, до музичної – М. Лисенка і М. Тутковського, до театральної – М. Старицького і М. Старицьку, до художньої – М. Пимоненка і М. Біляшівського. Це не могло не вплинути на посилення демократичної спрямованості діяльності товариства.

Майже у всіх заходах разом виступали російські й українські діячі – і в літературній бесіді про Гоголя, в якій брали участь М. Старицький і П. Боборикін, і в шануванні сторіччя від дня народження О. С. Пушкіна, де виступали М. Кропивницький (в ролі Пимена в уривку з «Бориса Годунова»), а музичною частиною керували М. Лисенко і М. Тутковський.

М. Аркас уже знав, що членами товариства, окрім М. Лисенка, були українські діячі літератури й театру. Всього тоді там нараховувалося 758 представників української культури. Виходячи з того, що програмна діяльність Літературно–артистичного товариства полягала в тому, що його прогресивні діячі знайомили населення і з музичним мистецтвом, а Микола Аркас був саме такою творчою особистістю, то існує думка, що до лав Товариства того ж року був запрошений Миколою Лисенком і Миколою Аркасом.

Микола Аркас зустрічався в Києві і з Борисом Дмитровичем Грінченком на вулиці Михайлівській, 10 *[тепер провулок. – В. Ж.]* недалеко від теперішнього Майдану Незалежності в редакціях українських видань: щоденної газети «Громадська думка» та щомісячника «Нова громада», фактичним редактором яких був Б. Грінченко.

Беззаперечно, мова між ними йшла і про надруковані в журналі «Нова громада» твори Кобзаря із забраного жандармами в 1847 році зошита «Три літа» Тараса Шевченка, і Лесині «Три хвилини» та «В дому роботи, в країні неволі». Особливо Микола Аркас з вдячністю освідчувався Борисові Грінченкові за його «Словар української мови», яку «Киевская старина» видала тоді в чотирьох томах, за нього Борис Дмитрович одержав премію від Петербурзької Академії наук.

Звичайно, Грінченко запросив Аркаса як колегу – миколаївського голову «Просвіти» – до київської «Просвіти» (1906), що знаходилася на вулиці Бульварно–Кудрявській, 10 (тепер вулиця Воронького). Аркас подарував просвітянам Києва свою «Історію України–Русі» та клавир опери «Катерина».

Проясень. Характерною рисою організатора і голови київської «Просвіти» Бориса Грінченка було те, що він ніколи не відступав від задуманої мети, які б труднощі не довелося йому долати. Шанував людей слова й був для інших прикладом. А працьовитість його була титанічною. Недаремно сучасники казали, що він більше працює, ніж живе. На першому ж організаційному засіданні Борис Дмитрович сказав: «Наші просвітні Товариства понесуть хвилі розумного життя, світло науки і мистецтва в найдальшій закутки нашої України, поширять і зроблять популярними надбання культури нашої української і світової».

І справді, за короткий час київська «Просвіта» стає центром національного відродження міста й України. Упродовж лише 1906–1908 років у видавництві київської «Просвіти» побачили світ 25 популярних книжок, серед них – «Українська граматики» А. Кримського. Видавнича діяльність київської «Просвіти» поширюється на Катеринославщину, Полтавщину, Одесу, Могилів–Подільський та інші міста України. За чотири роки діяльності було видано 164 тисячі примірників книжок, проведено 25 літературно–музичних вечорів та інших культурно–освітніх заходів.

Про близькі творчі стосунки М.Аркаса і Б.Грінченка свідчить і той факт, що Борис Дмитрович неодноразово надсилав з листами до Миколаєва й бандеролі книжок, про що йдеться в листах: «Кілька моїх книжок, що останнім часом світа побачили, посилаю і прошу прийняти на згадку про від дуже вдячного і щиро прихильного Б. Грінченка з Києва».

Р.С. «Пісня про Дорош. і Сагайд». Це одбиток з 1–го тому «Записок Київ. Наук. Т–ва» (скоро має вийти. Цю річ посилаю бандероллю)...Дозволю попрохати Вас ось що: чи не дозволили б Ви не обмежуватися самими музичними творами, а видати щось з інших oddiliv літератури – що є готове зараз... Посилаю деякі книжки. Б. Грінченка. Київ, Маріино–Благовещенська ул. 67, кв. 8» [4]. Архівні документи підтверджують листування ради миколаївської «Просвіти» після її офіційного відкриття 25 лютого 1907 року з київською щодо координації зусиль у справі створення шкіл з українською мовою навчання та підготовки підручників.

Проясень. Грінченко Борис Дмитрович (1863–1910) письменник, етнограф, драматург, лексикограф. Народився 9 грудня (27 листопада) 1863 року на хуторі Вільховий Яр на Харківщині в родині поміщика. З 1874 року вчився у Харківській реальній школі. 1881 року екстерном склав іспити на народного вчителя. Викладав на Харківщині, Сумщині, був статистом у Херсонському земстві, проживав у Чернігові. 1902 року переїхав до Києва, де розвинув письменницьку видавничу діяльність. Деякий час головував у Київській «Просвіті». Серед його творів: повісті «Сонячний промінь», «Брат на брата», драми «Яснізори», «Степовий гість»; 4–томний «Словар української мови». Помер Б. Грінченко 6 травня (23 квітня) 1910 року в Оспедалетті (Італія), похований у Києві на Байковому кладовищі (ділянка 9).

До речі, Б. Грінченко дуже багато уваги приділяв вихованню української молоді, майбутньої нації, формуванню її світогляду на кращих зразках світової літератури. Він перекладав українською мовою твори Олександра Пушкіна, Аполлона Майкова, Олексія Плещеева, Генріха Гейне, Йоганна–Фрідріха Шіллера, Йоганна–Вольфгама Гете, Віктора Гюго, Анатолія Франса, Даніеля Дефо, Артура Шніцлера, Гергафта Гауптмана.

Видання перекладів Б. Грінченка потребувало значних коштів, яких у нього не було. Він звертається за допомогою до меценатів і, зокрема, й до

відомого своєю щедрістю Миколи Миколайовича Аркаса. У державному архіві Миколаївської області зберігаються чотири листи Б. Грінченка до М. Аркаса (16 квітня – 26 вересня 1908 року). Ось що писав Б. Грінченко Аркасові: «Разом з цим листом засилаю Вам перші дев'ять книжок перекладів світових драматургів. Мета цього заходу – дати нашій сцені світовий репертуар, щоб український театр, вийшовши з свого становища наївної творчості, став на той загальнолюдський ґрунт, на якому стоять театри інших народів, і, пройшовши світову школу, зміг досягти (в драматургії й сценічній грі) найвищого розвитку в своїй власній творчості. Разом з тим таке видання збагатило і нашу літературу класичними творами» [5, арк.2–3].

На думку Бориса Грінченка, необхідно поспішати з виданням перекладів та історії українського народу ще й тому, що «ми не можемо навіть бути певні, що на українське слово не впадуть нові заборони і не зроблять неможливими видання таких речей на довгий час. В інтересах нашого літературного і національного розвитку ми повинні використати час змоги робити це діло і великим числом виданих книг зробити неможливою нову заборону» [2, арк.1].

А ще була творена Грінченком поезія. М.Аркас на своєму письмовому столі тримав вірш Бориса Дмитровича, де були такі рядки: «Праця єдина з подоли нас вирве: Нумо до праці, брати! Годі лякатись! За діло святее Сміло ми будемо йти!»

Згадаймо Валувеський циркуляр 1863 року та урядовий Указ, спрямований проти української культури, відомий під назвою «Емського акта» 1876 року, за яким було заборонено ввозити з–за кордону книжки українською мовою, друкувати оригінальні твори, переклади, тексти до нот і влаштовувати сценічні вистави та публічні читання українською мовою. Звісно, М. Аркас, який добре розумів значення видавничої діяльності київської «Просвіти» і, зокрема ролі в ній Б. Грінченка, пообіцяв видавцю й письменнику посильну допомогу. Листування їх щодо видання перекладів тривало.

Що Б.Грінченко і М.Аркас були друзями, підтверджує й те, коли в Бориса Дмитровича, не витримавши тюремного режиму, вмерла донька Настасія (1884–1908), Микола Миколайович надіслав із Миколаєва 4 жовтня 1908 року телеграму, оригінал якої зберігається в Центральному архіві літератури і мистецтва: «Сумну звістку за вашу тяжку втрату прочитав у Раді. Усією душею прилучаюся до вашого невимовного горя земля пером щирій доньці. А свідомість, що дорога небожа присвятила свій короткий молодий вік праці на користь рідного краю хай послугує вам і дружині вашій хоч малою розрадою у вашому невимовно тяжкому становищі. Аркас» [4].

Прожив Борис Грінченко вік, рівний вікові Тараса Шевченка. Зробив він так багато і таку невмирущу, плідну виявив творчість, що пошана до нього не тільки зменшується, а навпаки, збільшується у кожного наступного покоління, бо наслідками його праці користуються сьогодні літератори, вчені, художники, діячі театру і музики, молоде покоління.

...Зупинявся Микола Аркас у Києві в номерах готелю «Європейський» на Царській площі (тепер Європейська), у центрі якої стояв фонтан, що мав назву «Іван» на честь губернатора Івана Фундукля (1804–1880). До речі, на цьому місці в 1806 році було зведено перший в Києві дерев'яний театр, а вистави тут розпочала українська кріпацька театральна трупа чернігівського поміщика Д. Ширая.

Проясень. У середині позаминулого сторіччя стародавній Київ рішуче подолав свої споконвічні рубежі. Його центр поступово перемістився на Хрещатик. Саме на початку Хрещатика у 1851 році архітектор Олександр Беретті збудував на замовлення заможної української родини Гудим–Левковичів чи не перший київський готель європейського зразка. Його і назвали відповідно – «Європейський». Тривалий час ним керував досвідчений фахівець француз Жермен Бретон. Цей готель пам'ятав поета Федора Тютчева, вченого Іллі Мечникова, діяча української культури Миколи Костомарова. При «Європейському» відкрили ресторан, який до початку ХХ сторіччя вважався найкращим у місті. На жаль, ще досить міцний триповерховий корпус стародавнього готелю знесли у 1970–х роках. Натомість звели, врізавшись у Володимирську гірку, київську філію музею Лєніна (тепер «Український дім»).

Поляк Леон Вікентійович Ідзиковський мав нотний бізнес на Хрещатику, і Микола Аркас завжди, коли приїздив у Київ, заходив до «Книжного і музикального магазину Ідзиковського», щоразу купуючи там багато літератури.

Як випадала вільна година, від готелю «Європейськи» Микола Аркас спускався на Поділ до церкви Різдва Христового, де відспівували Тараса Шевченка. А з Аскольдовою могили він любив дивитися на широчінь Дніпра: якраз навпроти виднівся Ланцюговий міст, останній київський причал, звідки Великого Кобзаря повезли до Черневої гори.

Проясень. «7 травня 1861 року, – згадує протоіерей Софійського собору і водночас законовчитель 2–ї київської гімназії Петро Лебединцев, який відспівував Шевченка в церкві Різдва Христового на Подолі, – *труну з Т. Шевченком винесли на подвір'я церкви і поставили на тих марах, на яких вона була привезена із Петербурга, і обставили рідними, що були оточені натовпом народу. Цьому випадковому зібранню людей Честахівський хотів надати хоч якогось порядку, хотів поставити у всіх на виду деяких шанувальників померлого поета, наприклад 1. М. Сошенка, але натовп хвилювався і порушував усякий порядок. Поставивши якість рідно (на більш видних місцях сестра Ярина Григорівна Бойко і брати Микита та Йосип Григорович), Честахівський дав знак фотографу Воюцькому. Того ж вечора жалобна процесія від церкви попрямувала до Ланцюгового мосту, за яким стояв пароплав «Кременчук» [6, с. 56].*

Не міг не завітати Микола Аркас в гості і до свого добродійного товариша, з яким навчався ще в Одесі – Євгена Чикаленка на вулиці Маріїнсько–Благовіщенській, 91 (тепер Саксаганського), на якій мешкали відомі представники української культури та науки. Неспроста Євген Харлампійович про це місце так відізвався: «*Недурно цю вулицю неофіційно звати «Українською» [7, с. 17].*

А тепер Євген Чикаленко, знаний в Україні, насамперед, як меценат, робив можливе й неможливе, щоб українство не зникло в мороці історії: вкладав кошти в видання українських газет та журналів («Громадська думка», «Селянин», «Рада», «Літературно–науковий вісник», «Нова громада»); фінансував діяльність заснованого наприкінці ХІХ сторіччя у Львові Наукового товариства імені Тараса Шевченка, що стало, по суті, українською академією; підтримував матеріально письменників – Бориса Грінченка, Володимира Винниченка, Михайла Коцюбинського; у тому ж таки Львові Академічного дому для студентів – вихідців із Наддніпрянської України. Це йому належать афористичні слова: «Любити Україну треба не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені».

Євген Чикаленко спостерігав за «перепалкою» між Грушевським та Аркасом щодо «Історії України–Русі» та її значенням для українця, і в одному з листів заспокоює Миколу Миколайовича: «*Будьте певні, Миколо Миколайовичу, що я одверто одрікся б од Вашої книжки, якби вважав її не корисною, бо всяку «нещирість» у відносинах вважаю шкодливою» [8, арк. 20].*

Знав Євген Чикаленко Аркасову «Катерину», високо цінував те, що Шевченкова творчість знаходить своє втілення в музиці й шириться серед народу. Ось як Микола Миколайович Аркас ділиться приємною звісткою про враження від опери самого Чикаленка з Миколою Садовським: «*Євген Чикаленко був у Львові і бачив мою «Катерину» й відписав мені, що у Львові був у театрі та на виставі «Катерина» поставлена Садовським дуже гарно, далеко краще, як ставлять у Росії» [9, арк. 29].* Про чуйність Миколи Миколайовича Аркаса ходили в Україні легенди, докотилися вони й до Києва. Скажімо, про це свідчить лист артистки Феодосії Панченко: «*Вельмишановний пане Миколо Миколайовичу/ Будучи уродженкою Миколаєва, де ім'я Ваше користується самою широкою популярністю, я дозволю собі звернутися до Вас. Врятуйте від передчасної загибелі молоде життя, що гине через відсутність потрібного і своєчасного лікування. Благою Вас, дайте мені можливість відправитися у благословенний південь і хоч трошки полегшити мої страждання. Артистка Української трупи Феодосія Юрївна Панченко. Київ, Хрещатицький провулок, 13, кв. 26».* На листі авторки рукою М. Аркаса написано : «*Надіслав 25крб» [10].*

У київських театрах, зокрема, столичному оперному та імені Івана Франка Аркасова «Катерина» у 1950–х роках пройшла більш як тридцять разів. Головних героїв вистави грали провідні українські актори, особливо хочеться відзначити режисерську роботу народного артиста УРСР В. Склярєнка та декорації художника оперного театру А. Волненка. В усіх газетах і журналах того часу вміщено позитивні рецензії. Творча діяльність та життєвий шлях композитора М. М. Аркаса викладалася в консерваторіях України. Кияни так перейнялися пошаною до автора опери «Катерина», що вирішили ім'я його увіковічити: «*Розглянувши пропозиції ділової комісії найменувань та перейменувань вулиць, провулків і площ, виконавчий комітет Київської міської ради затвердив такі нові назви: провулок Новий в селищі Осокорки перейменувати на вулицю Миколи Аркаса» [11],* але в 1980–х роках у зв'язку з розбудовою околиць столиці ця вулиця зникла з карти Києва. Чекатимемо на нову...

У відеоклубі історичного фільму Київського будинку вчених Національної академії наук України (вулиця Володимирська, 45) постійно демонструється документальний фільм режисера Л. Букіна, серед них – «Цей сердечний син України – Микола Аркас» (видатні діячі товариства «Прогрес»).

Оперна ж Катря справді таки добряче поблукала по світові, зворушуючи своєю долею Москву, Львів, Варшаву, Краків, Мінськ, Торонто, Харків, Нью–Йорк та багато інших міст. І тільки після ста років блукання повернулася на батьківщину композитора, на професійний кін Миколаївського академічного українського театру драми та музичної комедії, потім – до іванофранківців у Києві.

У рамках Всеукраїнського звіту майстрів мистецтв і художніх колективів регіонів України на столичній сцені театру імені І. Франка ще 19 травня 2005 року відбулися гастролі Миколаївського академічного українського театру драми та комедії. У програмі до вистави тоді зазначалося: «*Ми взяли на себе сміливість піти на експеримент і поставити*

на власній сцені оперу нашого славетного земляка з нагоди 150-річчя від дня його народження». Керівник проекту – директор Миколаївського театру, заслужений діяч мистецтв України Микола Берсон, постановник, Заслужений діяч мистецтв України Володимир Бегма, диригенти–постановники – заслужені артисти України Віктор Урес та Оксана Мадараш, балетмейстер–постановник, народний артист України Володимир Нероденко, хормейстер Наталя Авраменко, педагог з вокалу Любов Самохліб.

В архітектурних пам'ятках Києва, писемних документах відбилася історія міста. Місто над Славуютою–Дніпром увійшло в серце своєю гостиною та незабутніми зустрічами Миколі Миколайовичу Аркасу, поету, композитору та історика із узберегів Божої ріки – Південного Бугу. Сподіваємося, що одна з вулиць столиці з часом буде найменована Аркасовою, що засвідчить велику шану киян до самобутнього просвітянина, композитора й історика.

Список використаних джерел

1. Киевская старина. – 1899. – Т.ХУІ.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.468. – Оп.1. – Од.зб.9.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. – Ф.27995. – №28024.
4. ДАМО. – Ф.468. – Оп.1. – Спр.6.
5. Там само. – Ф.468. – Оп.1. – Од.зб.9. – Спр.4.
6. Лебединцев П. Деяко з біографії Т.Г.Шевченка.–Спогади про Шевченка. – К.,1958. 7. Чикаленко Є.Щоденник. – Т.1.– К.: Темпора, 2004.
8. ДАМО. – Ф.468. – Оп.1. – Спр.21.
9. Центральний державний архів ум.Львові. – Ф.309. –Оп.1. – Спр.217.
10. ДАМО. – Ф.468. – Оп.1. – Спр.27.
11. Вечірній Київ. – 1961. – 29 листопада.

Жадько В.А. Киевские адреса композитора та историка Николая Аркаса

Исследуются музыкально – исторические контакты композитора юга Украины с прогрессивными классиками Киева и анализируются главные подходы к изучению данной проблемы.

Ключевые слова: киевское музыкальное окружение, киевское историческое окружение, научное сотрудничество

Zhad'ko, V.O. Kyiv addresses of the composer and historian Mykola Arkas

The South Ukrainian amateur musical and historical contacts with the progressive Kyiv classics are being studied and the main approaches to this problem are being analyzes.

Key words: Kyiv musical surrounding, Kyiv historical surrounding, scientific cooperation.

УДК 94(438):655.11(438)«15/16»

Черкасов С.С.

Реформаційне книгодрукування в Польщі XVI–XVII ст. як чинник формування польського етнокультурного середовища

Висвітлено процес виникнення і особливості розвитку протестантського книгодрукування в Польській державі XVI–XVII ст. Реконструйовано і охарактеризовано діяльність головних друкарських центрів польського реформаційного руху, окреслено місце і роль протестантської видавничої справи у формуванні польського етнокультурного середовища.

Ключові слова: Реформація, протестантизм, Польське Королівство, етнокультурне середовище.

Однією із характерних ознак періоду раннього нового часу виступає зародження і розвиток книгодрукування, його інтенсивне впровадження до основних сфер суспільних відносин. Розвинувшись у Німеччині в середині XV ст., друкарська технологія здійснила швидку експансію на територію всіх європейських країн, а друкована книга стала одним з головних символів епохи, естетизованим в ранньомодерному мистецтві. Витіснення рукописних книг друкованими виданнями пов'язано передусім з новими суспільними функціями книги, яка із простого засобу фіксації інформації перетворилась у механізм масової комунікації, часто виконуючи роль інструмента проведення активної ідеологічної боротьби. Особливого значення книгодрукування набуває в процесі перебігу протестантської Реформації і започаткованої нею релігійної та суспільно–політичної полеміки.

В рамках вітчизняної історіографії, окреслена проблема не стала предметом окремих історичних досліджень. Певні аспекти діяльності протестантських друкарень в Польщі були розглянуті в працях польських авторів Й. Лукашевича та С. Кота, присвячених історії польської Реформації в цілому [30;33;34]. Функціонування друкарні чеських братів у Лешно висвітлено у статті А. Кавецької–Гричової [26]. Цінний фактичний матеріал міститься в узагальнюючій колективній праці під редакцією цього історика [12;13;14;15;16;17;18;19]. Метою даної статті є надання характеристики протестантського книгодрукування в Польщі XVI–XVII ст. як чинника формування польського етнокультурного середовища.

Сучасна гуманітарна наука активно використовує дефініцію «етнокультурне середовище» як термін для визначення всієї сукупності інформації, виробленої членами етносу в процесі становлення власної етнічної ідентичності. Характеризуючи етнічну самосвідомість в якості різновиду групових